

Idézés – önidézés – 'én'-idézés

A *mondom* szerepe az idézés jelölésében¹

1. Bevezetés

A tanulmány a funkcionális kognitív szemantika (l. Tolcsvai Nagy 2010, 2013, 2017) és a pragmatika mint szemléletmód (l. Verschueren 1999; Tátrai 2011, 2017) együttes érvényesítésével a *mondom*-mal alkotott konstrukciók közül azokat vizsgálja, amelyek a MONDÁS hozzáférhetővé tételének megvalósítása során az (ön)idézés nyelvi tevékenységeként értelmezhetők.

A tanulmány alapjául szolgáló vizsgálat a MONDÁS hozzáférhetővé tételének lehetőségeit a *mond* Sg1 kijelentő módú jelen idejű és határozott ragozású alakjának (*mondom*) elemzésével végezte el az MNSZ2 (v2.0.5.) 250 adatból álló, műfajilag vegyes, véletlen listája alapján. Ez a minta továbbá kiegészült műfajonként 100-100 adatból álló véletlen mintával azért, hogy a tanulmány témájául választott konstruálás műfaj szerinti eloszlása is vizsgálhatóvá váljon. A vizsgálat során a *mondom* részvételével alkotott konstrukciók – amellet, hogy a beszélő mondásának hozzáférhetővé tételében játszanak szerepet – alapvetően kétféle konstruálási eljáráshoz voltak köthetők. Az egyikben a *mondom* az aktuális beszélőnek az éppen aktuális nyelvi tevékenységére történő reflexiójaként – a metapragmatikai tudatosság jelzéseként (l. Tátrai 2017: 1046) – értelmezhető, a másokban az aktuális beszélőtől eltérő 'én'-hez köthető mondás újrakonstruálása zajlik, amely az önidézés értelmezési lehetőségét veheti fel. Utóbbi, nyílt kategóriaként értelmezhető konstrukciótípus részletes vizsgálatához a minta elemzése során az vált központi kérdéssé, mikor tekinthető az igealak részvételével alkotott konstrukció idézésnek, illetve a konstruálás során a konstruáló miért él e nyelvi lehetőséggel.

A tanulmány a közös figyelmi jelenetben megvalósuló idézést mint egy meglevő és nyelviileg reprezentált esemény újrakontextuálását, újrakonstruálását értelmezi, ebből következően az idézést két esemény reprezentációját elvégző, összetett jelentésszerkezetnek tekinti (vö. Csontos 2012, 2016), amelyben az egyik rész a MONDÁS-t jeleníti meg, a másik pedig annak hozzáférhetővé tételét végzi el. Korábbi, a *mond* Sg3 elemző bemutatását elvégző tanulmány eredményeit felhasználva (l. Csontos 2019) arra koncentrál, a *mond* Sg1 miként valósítja meg, illetve miként módosítja az idézés művelését, ezen igealakokkal alkotott konstrukciók mikor és miért tekinthetők idézésnek. A tanulmány az idézést a perspektivizáció (vö. Sanders–Spooren 1997: 86–95; Tátrai–Csontos 2009; Tátrai 2011: 34–5) prototipikus eseteként értelmezi. Az egy megnyilatkozóhoz köthető idézések közül azokkal a sajátos esetekkel foglalkozik, amelyek nem narratív diskurzusba

¹ A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara 20633B800 számú *Diszkurzusjelölők nyelv- és műfajközi kutatása* pályázatának támogatásával készült.

ágyazódva jelenítik meg a perspektivizációval hozzáférhetővé tett MONDÁS-t,² továbbá a MONDÁS a *mondom* által válik hozzáférhetővé, valamint mint az „amit mond”, mind a MONDÁS aktusa külön eseményként reprezentálódik.

A tanulmány a MONDÁS konstruálásának lehetőségeibe ágyazva (2.) először a *mondom*-mal alkotott konstrukciókat elemzi (2.1.), majd ehhez kapcsolódóan a tanulmány témájául választott konstrukcióval kapcsolatban ’én’-idézésként történő értelmezésének lehetőségét veti fel, és a konstruálás folyamatát vizsgálja. Ebben előtérbe helyezi az ’én’-idézés során megvalósuló perspektivizáció kérdését, a perspektivizációt megvalósító nyelvi elemeket a *mondom*-hoz kapcsolódó viszonyában elemzi (2.2.). Majd arra kérdez rá, ezekben az esetekben a MONDÁS hozzáférhetővé tétele miként valósul meg (3.). Először a MONDÁS aktusát elérhetővé tevő rész kidolgozottságát vizsgálja arra koncentrálva, a *mondom* és a perspektivizációt megjelenítő elemeken kívül mely elemek válhatnak részévé ennek a konstruálásnak (3.1.), majd magára a mondásra fókuszálva az mutatja be, az eredeti diskurzus miként módosul a hozzáférhetővé tétel során (3.2.). Mindezen elemző bemutatás után a tanulmánynak már van arra módja, hogy rákérdezzen, milyen célból él a konstruáló az ’én’-idézésnek tekinthető lehetőséggel (4.). A tanulmány összegzéseként pedig az idézés eme sajátos esetének tekinthető konstruálási módot az újrakontextuálás, illetve újrakootextuálás műveletéhez kapcsolja, és az újrakonstruálás folyamata mellett érvel. Ebben az értelmezési keretben az idézések működését jellemző intertextualitás mellé felveszi intratextualitást is (5.).

2. A MONDÁS konstruálása

A MONDÁS-t kifejező konstrukciótípus sémája úgy írható le, hogy valaki saját akaratából (*mond*) vagy mások által arra készítetve (*bevall*) a mediális közvetítettség formáját kihasználva nyelvi tevékenységet folytat. E sémában a minimális összetevők: az elsődleges cselekvő figura, akihez a mondás létrehozása köthető („valaki”) és akinek tevékenysége magára a nyelvi tevékenységre irányul, tehát részben arra, amit mond („valamit”), részben a befogadóra („valaki[k]nek”). Az alkotás és a feldolgozás folyamatában a MONDÁS hozzáférhetővé tétele során működésbe lép a MONDÁS forгатókönyve, amelynek része „aki mond” valamit, „akinek mondja” és „amit mond”. A mondás ugyanis mindig számít egy befogadóra, még akkor is, ha ez a konstruálás során nem kerül a figyelem előterébe. A háttérben a MONDÁS-hoz kapcsolódó egyéb elemek is működésbe lépnek: a MONDÁS mindig térben és időben megy végbe.

A MONDÁS konstrukciótípus sémájának megvalósulását meghatározza, hogy a konceptualizáció során a beszélő miként dolgozza fel a KOMMUNIKÁCIÓ jelenetét, és ebből a jelenetből mit, hogyan és milyen mértékben kíván az előtérbe helyezni.

² Az ekképp idézésnek tekinthető konstrukciókkal a narratológia már részletesen foglalkozott (l. pl. Genette 1972, 1980), továbbá nyelvészeti megközelítésből is több esetben a figyelem központjába került (l. pl. Tátrai 2002).

- (1a) Az Országos Kereskedelmi Szövetség főttkáráként politikai pártok nézeteit, hitvallását nem bírálhatom. Ezért azt **mondom**, azt sem tudom, hogy a parlamentben miféle pártok vannak (#530768779)
- (1b) Sokak szerint volt csapattársának, Didier Deschamps-nak kéne átvennie a nemzeti csapat irányítását. – Mindenképpen alkalmas lenne a feladatra, de aki ismer, az tudja, hogy nem szeretek véleményt mondani ezekben a kérdésekben. – De azért az meglepné, ha Raymond Domenech maradna a kapitány, nem? – Hát, talán igen, de **még egyszer mondom**, nem szeretnék beleszólni ebbe (#574546118)

Az aktuális beszélő saját szavainak hozzáférhetővé tételét több módon megvalósíthatja. Jelen tanulmány témájára koncentrálva, a hozzáférhetővé tétel során a beszélőnek lehetősége van arra, hogy saját, aktuális vagy attól eltérő ’én’-jének beszédtevékenységét reflexió tárgyává tegye. Ezekben esetekben az „amit mond” az arra történő reflexió során, azon keresztül válik elérhetővé. Ezen konstrukcióban – amellet, hogy a MONDÁS aktusa kidolgozottá válik –, maga a MONDÁS a figyelem előterébe kerül.

Az (1a–b) példában a beszélő saját nyelvi tevékenységéhez való reflexív viszonyulását a *mond* jelen idejű, első személyű közlésige (*mondom*) jeleníti meg. A performatív ige a beszélőhöz lehorgonyozva, elemi jelentként megkonstruálva teszi hozzáférhetővé azt a kommunikatív cselekvést, amelyet az aktuális beszélő végre kíván hajtani, és ami a mellékmondatban kifejtetté válik.

Az (1a)-ban a MONDÁS aktusának kidolgozása (*azt mondom*), illetve a MONDÁS ugyanazon személyhez, az aktuális beszélőhöz köthető. Az (1b)-ben viszont a MONDÁS egy, a beszélő korábbi megnyilatkozásának összegzését teszi elérhetővé, amely a MONDÁS hozzáférhetővé tétele során a *mondom*-on kívül a *még egyszer* alkalmazásával dolgozódik ki. Ebben az esetben a MONDÁS nem az aktuális beszélő, hanem annak múltbeli ’én’-jének szavait adja vissza, mely az idézés nyelvi tevékenységeként értelmezhető.

2.1. Perspektivizáció, ’én’-idézés

Idézés esetében nem csupán egy esemény, hanem egy nyelvileg megkonstruált (l. Langacker 2008: 55; Tolcsvai Nagy 2010: 30–1) esemény feldolgozása és fogalmi megalkotása történik.

- (2a) Azt **mondja** az orvosom: Hencz úr, maga az én kedvemért ment oda. Eddig nem mutatott semmit a röntgen a csigolyájáról, most meg látok kettőt is, ferdét. Maga most már egész életére bevásárolta (#280612218)
- (2b) Ha bármely napon a feltétel nincs meg, például az egyik hónapban 13.-án befizettük a 60 ezret, akkor a folyamatos késedelem megszakad, hiszen az új részletet 15.-én írják elő, vagyis 14.-én tiszták voltunk. Így

nincs meg a folyamatosság. Ezt a témát azért vettem fel, mert sokan nem értik miért kerülnek KHR listára holott hitelüket nem mondták fel, és igazából nincsenek is nagyon „megcsúsza”. **Még egyszer mondom** nem a bankokat kell szidni, ez a jogszabály (#1099652951)

A (2a)-ban az aktuális beszélő (idéző) az orvosa szavait adja vissza. Az idézésben E/3. személlyel jelölt személy szavait az aktuális beszélő feldolgozza, majd az idézés nyelvi tevékenységének lehetőségén keresztül hozzáférhetővé teszi mások számára is. Ebben a folyamatban tehát nem csupán az aktuális beszélő, hanem az idézett személy nézőpontja is működésbe lép, a tudatosság szubjektuma (Sanders–Spooren 1997: 87; Tátrai 2011: 34–5, 154–8) az aktuális megnyilatkozóról valaki másra – jelen esetben az orvosra – helyeződik át. A (2b)-ben ez a folyamat annyiban módosul, hogy az aktuális beszélő saját szavait megismételve, összegezve, saját, korábbi diskurzusát (annak egy részletét, propozicionális tartalmát) teszi elérhetővé, melyet a *még egyszer (mondom)* tesz explicitté. A perspektivizáció (l. Sanders–Spooren 1997: 86–95, Tátrai 2011: 1049), tehát az, hogy a tudatosság szubjektuma az aktuális megnyilatkozóról valaki másra helyeződik át, itt is végbemegy: a beszélő a saját, múltbeli (2b), de emellett jövőbeli vagy egy lehetséges ’én’-jének megnyilatkozását is hozzáférhetővé teheti.

A *mondom*-mal hozzáférhetővé tett MONDÁS fentebb összegzett és (2b)-vel szemléltetett esete tehát a konstruálás során érvényesülő perspektivizáció miatt tekinthető idézésnek. Ezen eseteket megvalósító konstrukciók között viszont aszerint különbséget lehet tenni, hogy a MONDÁS hozzáférhetővé tétele során mennyire és miképp válik jelöltté az, hogy egy adott szövegrészben közölt információkért az aktuális megnyilatkozón kívül valaki más, az aktuális megnyilatkozótól „eltérő” ’én’ tehető felelőssé.

2.2. A *mondom*-mal alkotott konstrukciók

A *mondom*-mal alkotott konstrukciók idézésként történő értelmezésében kiemelkedő szerepe van tehát annak, hogy az aktuális beszélő – mivel a konstruálás során saját nyelvi aktivitását jelen időben és kijelentő módban lehorgonyzott ige (*mondom*) teszi elérhetővé – mennyiben és miként reflektál arra, hogy nem csupán az aktuális perspektívájához, illetve perspektíválásához való viszonya jelenítődik meg a *mondom* által.

- (3a) Én úgy gondolom, hogy ezek a biztonsági előírások, amik jelenleg érvényben vannak, biztosítani tudják azt, az alapvédelmet, ami elvárható. És sajnos arra nem tudunk berendezkedni, hogy minden ellen védjük magunkat. Hiszen maga a biztonság is egy olyan fogalom, ami eléggé viszonylagos. Az a képzettség, az a kiképzettség, az a gyakorlottság, amivel rendelkezünk, az szintén biztosítja számunkra azt, hogy védettnek tekintjük magunkat. De **még egyszer mondom** nem tudunk kizárni egyetlen egy veszélyt sem (#879473964)

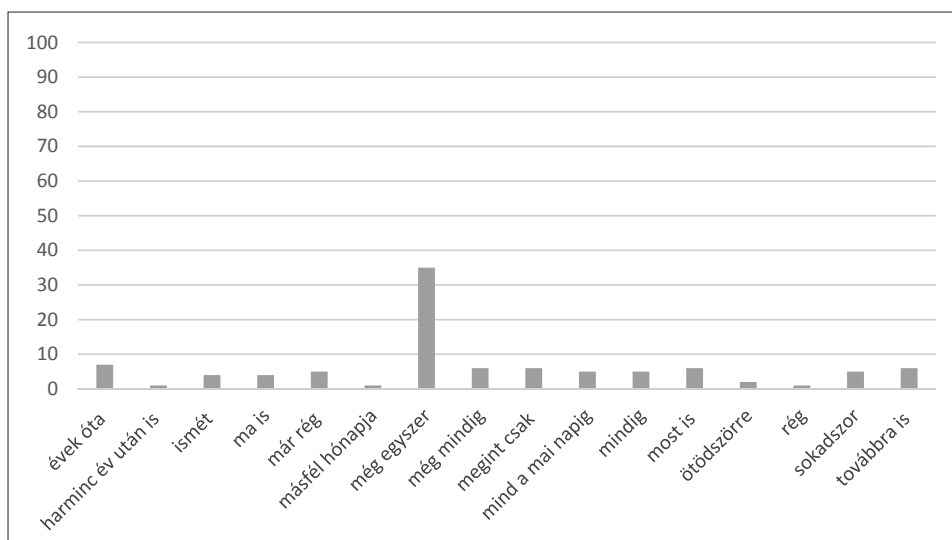
- (3b) Neki is megmondtam, hogy én nem az ő döntései vagy a testület döntései ellen tiltakozom sőt **még egyszer mondom**, nem is tisztom ezt tenni és bár oda van írva, hogy Esztergom polgármestereként hát most ez a munkám lépek fel, de én ebben az esetben egy olyan civil szakmai véleményyt illetve hát példát szeretnék felmutatni (#939322300)
- (3c) Mind a **mai napig azt mondom**, hogy a klasszikus játékok közül a LEGO az egyik legértelmesebb és legjobb (#451289043)
- (3d) Dönthetek úgy, hogy azt **mondom**: köszi, de ne fáradj velem, nem akarok útban lenni, és ezzel megsértem a házigazdát (#425940373)

A (3a–d) példák a perspektivizáció jelöltté tételének eltérő fokozatait valósítják meg. A (3a–b)-ban a vizsgált minta leggyakoribb eleme (vö. 1. ábra) látható: a *még egyszer mondom*. Ebben az esetben a *még egyszer mondom* működésbe hozza a beszélő – az adott diskurzuson belüli (3a) vagy egy más diskurzusban elhangzott (3b) – megnyilatkozását, amely az új kontextuális körülményekhez, illetve kotextushoz (l. Verschueren 1999: 104–6; Tátrai 2017: 950–1) igazítva (és soha nem szó szerint, l. erről bővebben 4.) kerül kifejtésre. A *még egyszer mondom*-hoz hasonló megoldás figyelhető meg a (3c)-ben, ahol a *mind a mai napig mondom* feltételezi, hogy a beszélő saját múltbeli 'én'-jéhez köthető mondását összegzi újra. Ezen esetben az eredeti diskurzus interszjektív ellenőrizhetősége nem tehető meg az adott diskurzuson belül. Továbbá a (3d) arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak a múltbeli 'én' megnyilatkozásai értelmezhetők a perspektivizáció eseteként, hanem az 'én' egyéb, az éppen aktuálistól eltérő megvalósulásai perspektivizációt eredményezhetnek.

Mint a fenti példákból látható, a perspektivizáció jelöltté tételének több lehetősége van. Ezen lehetőségek által a *mondom*-mal alkotott konstrukciók idézés-ként történő értelmezése fokozat kérdésének tekinthető, az önidézés lehetséges megvalósulásain belül nyitott kategóriát alkotva. A tanulmány tehát számol azzal, hogy az önidézés nagyobb, nyílt kategóriát alkot, prototipikus esetei például azok, amelyekben a közlésige múlt idejű lehorgonyzása már önmagában explicitté teszi a perspektivizációt, illetve az, amikor az interszjektív ellenőrizhetőség megtételének lehetőségét egy hivatkozás biztosítja. Mivel a fentebb kifejtett és a jelen tanulmány alapjául szolgáló esetek idézés-ként történő értelmezését az 'én' lehetséges megvalósulásainak mozgásba hozásával eredményezett perspektivizáció indokolja, ezért – a tanulmány címére is reflektálva – ezek jelölésére az 'én'-idézést lehet alkalmazni.

A perspektivizációt explicitté tevő nyelvi elemek részletesebb vizsgálatot kívánnak meg. A mintában a (3a)-ban látható *még egyszer* mellett ezt az alábbi nyelvi eszközök valósíthatják meg.

Az 1. ábra azon nyelvi lehetőségeket és azoknak a vizsgált anyagban való százalékos előfordulását mutatja, amelyekkel a beszélő saját mondásának konstruálása során jelölni tudja azt, hogy a MONDÁS nem vagy nem csupán az aktuális 'én'-jéhez köthető. E nyelvi eszközök nem alkotnak homológ sort, de közös ösz-

1. ábra

szetevőjük a 'folyamatszerűség', 'ismétlés', 'gyakoriság' kifejezésével a lehetséges 'én'-ek közül egy mozgásba hozása.

Ezen, a perspektivizációt explicitté tevő nyelvi elemek jellemzően közvetlenül az ige előtti pozíciót töltik be (a vizsgált anyagban két esetben kerültek az ige mögé: *mondom ötödszörré*, *mondom évek óta*). A *mondom* a MONDÁS előhívásáért felelős, illetve a MONDÁS egy példányának lehorgonyzását, továbbá a beszédcselekvés-érték és a polaritás kifejezését végzi el (vö. Imrényi 2017: 715–8). A MONDÁS folyamattípus előhívásában, valamint a MONDÁS egy példányának lehorgonyzásában a *mondom* mellett megjelenő szereplők és körülmények vehetnek részt (l. bővebben 3.1.). A 1. ábrában bemutatott nyelvi elemek a konstruálás során viszont nem a MONDÁS-esemény időbeli megvalósulását végzik el, hanem ehhez az eseményhez mint háttérhez viszonyítva előtérbe helyeznek, bevonnak egy másik MONDÁS-t. Két jelenet kapcsolódik így össze: az aktuális 'én' és a múltbeli 'én' mondása. A két mondás között a konstruálás során szoros kapcsolat létesül: az aktuális mondás aktusának egyik jelentés-összetevője, illetve a közlési funkció új elemmel bővül. Ezen elemekkel alkotott konstrukciókban a közlési funkció nem csupán a MONDÁS-esemény időbeli megvalósulásának az állítása, hanem a jelen időben végbemenő mondáshoz egy újabb, korábban létező mondás működésbe hozása, ezzel kiterjesztve vagy meghatározva a közlés alkalmazását az adott kontextusban (vö. Imrényi 2017: 720–5). Ez a mondás aktusát elérhetővé tevő mondat közlésfunkcióját (vki mond) érinti: a *mondom* egy potenciálisan önálló, sematikus mondat, amelyet a MONDÁS eseményének megvalósítására, illetve annak állítására lehet használni. A 1. ábrában bemutatott elemekkel alkotott viszonyban viszont ezeknek alárendelődik, a *még egyszer*, *továbbra is* stb. és a *mondom*-mal alkotott mondat közlési funkciója immár nem csupán a folyamat (mondás) megvalósulásának az állítása, hanem az állítás időbeli kiterjesztése.

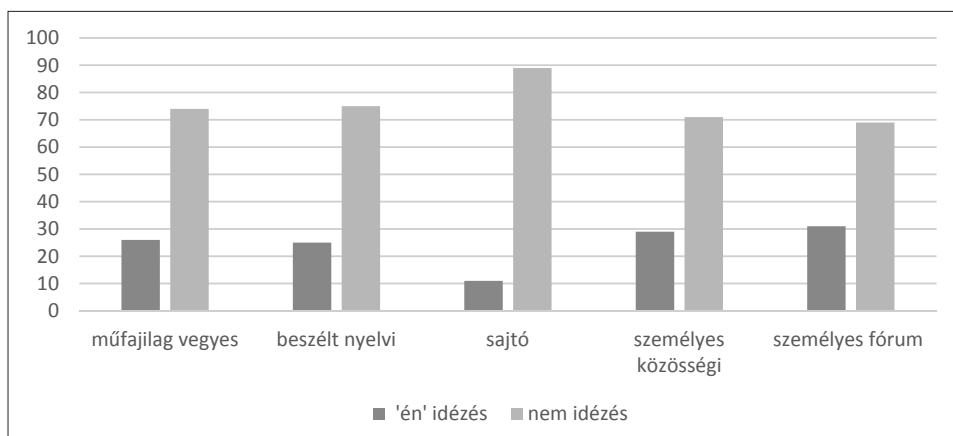
A *mondom* igealak önmagában tehát csupán a MONDÁS, de nem az idézés előhívásáért felelős, a nyelvi elemekkel bővülő *mondom* közlési funkciója tehát nemcsak MONDÁS, hanem az idézés, az idézés kifejezője nemcsak az ige, hanem a mellette megjelenő elem is.

Az 1. ábrában bemutatott nyelvi elemek jelentésszerkezetének összekapcsolódása a *mond* ige jelentésszerkezetével könnyen végbemehet. A *mond* elsődleges figurája (jelen esetben 'én') a kommunikációra képes emberi lény, a másodlagos figurája az „amit mond”, amely a konstruálás során vagy az esemény részeként vagy – jelen esetben – külön eseményként jelenítődik meg. A fentebb összegzett nyelvi elemek azonos jelentéssel leírható figurákat tartalmazó MONDÁS-t vonzanak be: a két MONDÁS összekapcsolódása itt már végbemegy. A *mond* időszerkezete úgy írható le, mint közepesen hosszú idejű (tartós), folyamatos (megszakíthatatlan), közepes intenzitású, sematikusan kezdő- és végpont nélküli. A folyamat eseményszerkezete úgy jellemezhető, mint saját akaratból és energiaforrásból, neutrális (közömbös) hangsebességgel és hangmagassággal végrehajtott kommunikáció (beszéd). A *mond* esetében a pillanatnyi állapotok sorozata ugyanazzal a minőséggel jellemezhető, egy kommunikatív eseményt tehát addig lehet *mond*-dal leképezni, amíg kommunikációt jellemző egyenletesség fennáll. Az 1. ábrában látható nyelvi elemek közös jelentésösszetevője a 'folyamatszerűség, folyamatosság, gyakoriság'. A *mond*-dal való összekapcsolódás ezen a ponton mehet végbe, előtérbe állítva azt, hogy az ige személy- és időbeli lehorgonyzása nem csupán az aktuális 'én'-hez és annak jelenéhez, hanem a múltbeli 'én'-hez is köthető, működésbe hozva egy lehetséges 'én' perspektíváját is. De aszerint, hogy a *mond* jelentés-összetevői közül melyikhez kapcsolódnak, melyiket miként dolgozzák ki a konstruálás során, eltérőek lehetnek.

Az 1. ábrában bemutatott elemek egy múltbeli 'én' perspektíváját, a múltbeli 'én' megnyilatkozását képesek az adott diskurzus részévé tenni. Az alapján, hogy a konstruálás során ennek a múltban lezajlott megnyilatkozás aktusának a nyelvi elem által melyik összetevője dolgozódik ki, kerül a figyelem középpontjába, tehát a nyelvi elem miként, mely összetevőre fókuszálva jeleníti meg, teszi az aktuális megnyilatkozás részévé egy, az aktuális jelen előtt is létező mondás aktusát, különbséget lehet tenni a kifejezőeszközök között. A mondás aktusának 'folyamatszerűségét', 'gyakoriságát' dolgozza ki, állítja előtérbe az *évek óta, ismét, már rég, még mindig, mindig, sokadszor*. Ezekben az esetekben egy múltbeli mondás aktusára vagy a MONDÁS-nak a múltban lezajló többszöri előfordulására történik reflexió. A konstruálás során a MONDÁS lehetséges megvalósulásai közül egy (jól) körülhatárolt rész is kidolgozásra kerülhet, például *ötödszörre, még egyszer*, amely a *mondom*-mal együtt annak egyik jelentés-összetevőjét: a 'tartós'-ságot módosítja. A *mond* 'megszakíthatatlanságát/folyamatosságát' módosítja némiképp a folyamat kezdőpontját (*másfél hónapja*), illetve végpontját is kidolgozottá tevő (*mind a mai napig*) nyelvi elem. Illetve a *mond* folyamatosságát állítja előtérbe az *is*. Az *is*-sel alkotott kifejezésekben az *is* mellett megjelenthet az aktuális megnyilatkozó aktuális pozíciójára (idejére) utaló deiktikus nyelvi elem (*ma, most*). Ezekben az esetekben az *is* az, amely az közös figyelmi jelenetben implikálja azt, hogy az adott megnyilatkozás nem először hangzik el. A *továbbra*

is-ben viszont az egyik (*továbbra*) az aktuális megnyilatkozó idejében is érvényben levő folyamatosságot, a másik (*is*) pedig a MONDÁS-nak az aktuális 'én' idejében fennálló 'érvényesség'-ét jeleníti meg.

Ezen nyelvi elemekkel alkotott konstrukciók a szövegtípusra is jellemzővé válnak.

2. ábra

A 2. ábrán a műfajilag vegyes minta mellett azok szerepelnek, amelyekben mind a *mondom* előfordulási gyakorisága, mind az 'én'-idézésként értelmezhető esetek a legnagyobb gyakorisággal fordulnak elő. Mint látható, a személyes fórum és a személyes közösségi műfajba sorolt diskurzuspéldányokban gyakrabban alkalmazzák ezt a nyelvi lehetőséget. Ezekben a műfajokban a beszélt nyelvre jellemző konstruálási módok jellemzőek – ezzel magyarázható, hogy beszélt nyelvi mintában is közel hasonló eloszlást mutat az 'én'-idézés és a nem annak minősülő esetek. Ez alapján feltételezhető, hogy a jelenség elsősorban a beszélt nyelv jellemzőjévé válik.

3. A MONDÁS hozzáférhetővé tétele az 'én'-idézésben

Az eddig elmondottak alapján a MONDÁS hozzáférhetővé tétele a *mondom* részvételével 'én'-idézésként is végbemehet. Ennek során a VKI MOND VMIT-ből a VKI MOND és a VMIT külön jelenetként konstruálódik meg. A VKI MOND idéző részként a mondás aktusát és az arra történő reflexiókat tartalmazza, a VMIT idézetként magát a mondást. A következőkben az idéző rész és idézet megjelöléseket is felhasználva a két rész kidolgozását, egymáshoz való viszonyukat és a MONDÁS idézésként való konstruálásának a diskurzus egészében betöltött szerepét elemzi a tanulmány.

3.1. A MONDÁS aktusa

A MONDÁS (üzenetként) többféleképpen kontextualizálható, elősegítve annak könnyebb feldolgozását és a beszélői szándéknak megfelelő értelmezését. Ekkor nemcsak a MONDÁS forgatókönyvéhez tartozó minimális résztvevők válhatnak explicitté (VKI MOND VMIT), hanem annak egyéb körülményei is megjelenhetnek.

A vizsgált anyagban a *mondom* mellett a 2.2.-ben elemzett összetevők mellett csupán két konstruáló elem jelent meg. A MONDÁS aktusát kidolgozó részben (idéző rész) az ige mellett megjelenő egyik elem az *én*, amely a MONDÁS elsődleges figurájának (trajektorának) (a fogalomra l. Tolcsvai Nagy 2017: 320–2) megjelenítését végzi el, tehát azt az entitást jelöli, aki a tudatosság szubjektuma (vö. 2.1.), akihez a MONDÁS kapcsolható. Az *én* a mintában mindössze 2%-ban jelenik meg, minden esetben a perspektiváló elem előtti pozíciót tölti be (pl. *én mindig mondom*). Az *én* nem válik ennek részévé, kontextualizáló elemként vesz részt a konstruálásban.

A másik elem az *azt* mutató névmási elemmel reprezentált figura, amely másodlagosnak (landmarknak) (a fogalomra l. Tolcsvai Nagy 2017: 320–2) abban az értelemben tekinthető, hogy hozzá képest kerül a figyelem előterébe az elsődleges figura. E mutató névmási elemek sematikus módon dolgozzák ki az alaptag egy fogalmi alszerkezetét, a VMIT, amit majd az idézett rész tesz nyelviileg kifejtetté. A mintában a mutató névmási elem lehetséges változatai közül minden esetben az *azt* jelenik meg, és csupán 13%-ban jellemzi az 'én'-idézéseket. Az *azt* alkalmazása továbbá csak bizonyos elemek mellett megfigyelhető. Ezek a következők: *harminc év után is (azt)* (1%), *ismét (azt)* (2%), *még mindig (azt)* (4%), *megint csak (azt)* (3%), *most is (azt)* (4%), *továbbra is (azt)* (3%). Az 1. ábra százalékos eloszlásával összevetve ezeket a százalékokat az mondható el, hogy ezek a szerkezetek nem minden esetben bővülnek az *azt*-tal, de ha igen, akkor az minden esetben az ige előtt áll. Az *azt* a mellékmondatban kifejtett MONDÁS-ra utal.

- (4a) Mindent meg fogunk tenni, akivel csak lehet, ez ügyben már magyar állandó képviselőten, különböző területeken, szakterületeken dolgozó kollégák külföldiek és magyarok, keresik a lehetőséget, **még egyszer mondom**, ma az eddigi tudásunk szerint, ez az európai uniós szolidaritási alap nem nyújt lehetőséget ennek a kárnak a megtérítésére vagy a csökkentésére (#916728959)
- (4b) **Továbbra is azt mondom**, hogy ez is egy kidolgozandó javaslat (#901486463)

A (4a)-ban az aktuális beszélő a *még egyszer mondom*-mal teszi hozzáférhetővé a mellékmondatban kifejtésre kerülő mondást. A (4b)-ben viszont a *továbbra is* az *azt* alkalmazásával is bővül. E nyelvi elem alkalmazásával az aktív figyelem központjába maga a megidézett diskurzus kerülhet (vö. Csontos 2016: 5–6; 2019: 247–9).

3.2. Az idézet

A MONDÁS konstruálása során az 'én'-idézések esetében kiemelt jelentőségűvé válik az, hogy a VMIT miként válik hozzáférhetővé. A harmadik személyű (protipikus) idézések során a beszélő az eredeti diskurzust szó szerint is visszaadhatja, vagy annak propozicionális összegzését is elvégezheti. Az idézet során tehát annak függvényében, hogy az aktuális beszélő mennyire érvényesíti a beágyazott megnyilatkozó referenciális központját, élhet az egyenes, a függő és a szabad függő idézés lehetőségeivel (l. bővebben Csontos 2016: 12–6; 2019: 238–43). Az 'én'-idézések során viszont – amennyiben az adott diskurzus ennek ellenőrizhetőségét lehetővé teszi – az figyelhető meg, hogy az aktuális beszélő saját megnyilatkozásának minden esetben propozicionális összegzését, illetve ismétlését elvégző, újrafogalmazott, az adott kotextushoz vagy kontextushoz igazított, újrakonstruált változatát teszi hozzáférhetővé.

- (5a) Én úgy gondolom, hogy ezek a biztonsági előírások, amik jelenleg érvényben vannak, biztosítani tudják azt, az alapvédelmet, ami elvárható. És sajnos arra nem tudunk berendezkedni, hogy minden ellen védjük magunkat. Hiszen maga a biztonság is egy olyan fogalom, ami eléggé viszonylagos. Az a képzettség, az a kiképzettség, az a gyakorlottság, amivel rendelkezünk, az szintén biztosítja számunkra azt, hogy védettnek tekintjük magunkat. De **még egyszer mondom** nem tudunk kizárni egyetlen egy veszélyt sem (#879473964)
- (5b) Latszik regen voltal katona, mert a kapuugyelet, meg az UTI (mint hivatalos személy) az ugyanolyan fegyveres szolgálat mint az orseg. Jo poen lenne, ha a kapun lehetne nyugodtan besetalni, mert hat szegeny kapuugyelet az csak disznek van ott, meg ok nem orseg, nekik nem kell orkodni [...] Azt tovabbra is fenn tartom, hogy a kapuugyeleteseknek (**még egyszer mondom** ez a szolgálat felelossege) nem aludni kell a meleg/huvs szolgálati helyisegben hanem ugyanugy figyelni mintha az orbodeba osztottak volna be! (#103461340)
- (5c) Én már **rég mondom** hogy húzzál át a telenorhoz! (#1052718194)

Az (5a–b) példában látható, hogy az aktuális beszélő a diskurzus korábbi részeiben már kifejtett megnyilatkozásának propozicionális tartalmát, újrakonstruált összegzését teszi hozzáférhetővé. Az (5c)-ben és az ahhoz hasonló példákban ennek ellenőrizhetősége nem tehető meg, de az 'én'-idézések szempontjából ennek nincs is jelentősége. A beszélő ugyanis a konstruálás során annak lehetőségét jeleníti meg és helyezi előtérbe, hogy a megnyilatkozása valamikor már elhangzott vagy elhangozhatna. Ennek a kérdése viszont már átvezet annak elemzésébe, miért alkalmazzuk ezt a konstruálási módot a diskurzusokban (l. bővebben 4.)

3.3. Főmondat

A konstruálás során tehát a fenti és a 2.2.-ben elemzett összetevőkkel jellemezhető főmondat az, amely megvalósítja a verbális cselekvést és egyben kidolgozza a perspektívát is. A főmondat kontextualizáló funkciójú. Az ilyen főmondatok funkciója az, hogy kifejtett módon perspektiválják a mellékmondati jelenetet (vö. Kugler 2017: 844–8). Főmondati szerepük abban mutatkozik meg, hogy lehet bennük mutató névmási utalószó (l. 3.2.), a mellékmondat fejt ki a mondott tartalmát, továbbá a két rész között megjelenhet a *hogy*, amely a mellékmondat alárendeltségét jelölheti, valamint hozzáférhetővé teszi a két rész közötti kapcsolat típusát: a tartalomkifejtő viszonyt. Ugyanakkor – a főmondat kontextualizáló funkciója miatt – a két rész közötti viszony nem tekinthető olyan erősnek, mint a prototipikus *hogy*-os tartalomkifejtő alárendelések estében (l. Kugler 2017: 845). A viszony fellazulását azt mutatja, hogy a kötőszó (*hogy*) csak lehetséges jelölője a viszonynak (a mintában 15%-ban jelent meg), továbbá az *azt*, amely a mellékmondatban kifejtett tartalomra irányítja a figyelmet, szintén nem válik kötelező elemmé (vö. 3.2.).

Ezen konstrukciók összetett jelentésszerkezetként, referenciapont-szerkezetként is értelmezhetők (a fogalmakra l. Tolcsvai Nagy 2017: 245–6, 250–1), hiszen az egyik jelentésszerkezet teszi hozzáférhetővé a másikat. A kontextualizáció szempontjából viszont fontos, hogy miként jelenik meg a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL séma, tehát a kontextualizáló főmondat mint referenciapont miként juttatja el a befogadót a célig, a MONDÁS-ig. A megértési és értelmezési irányok az aktuális beszélő (konstruáló) figyelemirányítói tevékenységét reprezentálják. Nem egyszerű linearitásról van tehát szó, hanem a MONDÁS kontextualizációjáról, ezáltal a MONDÁS megértésének és értelmezésének útvonaláról. A mintában minden esetben a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL séma megvalósítását elvégző főmondat – mellékmondat szerkezeti felépítés figyelhető meg. A kontextualizáló főmondat tehát még azelőtt reflexió tárgyává teszi egyfelől a MONDÁS-t, másfelől a perspektívát, mielőtt a mellékmondat kifejténé a mondott tartalmat.

4. Az 'én'-idézés alkalmazása

Ezen elemzés után viszont mindenképp rá kell arra is kérdezni, miért él a konstruáló ezen, az eddigi fejezetekben kifejtésre és elemzésre kerülő lehetőségekkel, miként ágyazódnak ezek a konstrukciók a diskurzus egészébe.

E kérdésre adandó válasz leginkább az újrakonstruált MONDÁS céljával hozható összefüggésbe. A konstruáló ugyanis a saját mondását, illetve annak propozicionális összegzését teszi hozzáférhetővé, tehát az eredeti MONDÁS-t egy új kontextusban vagy kotextusban újrakonstruálja. Az újrakontextuálás során bekövetkező újrakonstruálással viszont az eredeti mondás egészének vagy annak egy részének kidolgozását hajtja végre, mely az 'én'-idézés nyelvi lehetőségén keresztül a figyelem előterébe is kerül. Ezen folyamat motivációjaként pedig a kontextuális tényezők közül a cselekvés összetevője emelkedik ki: a beszélő a diskurzus egy

adott pontján abból a célból él ezzel a lehetőséggel, hogy viszonyt teremtsen a saját nyelvi tevékenységével, a diskurzusban részt vevő vagy bevont szereplő (nyelvi) tevékenységével, illetve a diskurzus tartalmával, és az ezekhez fűződő viszonyát előtérbe helyezze. Az eredeti MONDÁS és az újrakonstruált MONDÁS közötti különbség tehát abban (is) látható, hogy az újrakonstruálás során az eredeti diskurzus jelentéséből azon összetevők kerülnek előtérbe, amelyek a viszony alapjául szolgáló jelentéstartalmat valósítják meg. E viszonyteremtést az 'én'-idézés bevezető kötőszavak explicitté tehetik, a minta 13%-ban valósul ez meg. Ezek a kötőszavak a következők: *de* (6%), *bár* (1%), *és* (2%), *sőt* (2%), *ezért* (1%), *úgyhogy* (1%). A *de* és a *bár* a beszélőnek a témával, a saját nyelvi tevékenységgel, illetve a más tevékenységével való ellentétes viszonyát jelöli, az *és* és a *sőt* az ezekhez fűződő (kapcsolatos) viszonyát, az *ezért* és az *úgyhogy* pedig oksági viszonyokat jelöl. Kötőszó nélkül is feldolgozható ugyanakkor az újrakonstruálás célja, illetve a beszélőnek a fentebbi lehetőségekhez fűződő viszonya, csak ezekben az esetekben a befogadónak nagyobb mentális erőfeszítéssel kell ezeket létrehoznia.

5. Összegzés

Az 'én'-idézés megalkotásakor a beszélő a saját diskurzusának interpretálójává válva saját megnyilatkozását kiemeli az eredeti kontextusból, illetve kotextusból, és azt új kontextusba vagy kotextusba helyezi át. Az 'én'-idézés során nem csupán egy jelenet konstruálása történik, hanem újrakonstruálás: egy, a feldolgozás, az értelmezés által létező megnyilatkozás idézetként való újraalkotása, újrakontextuálás, illetve -kotextuálás, amelynek során jelentéseltolódás megy végbe a kontextus/kotextus megváltoztatása következtében.

A jelentéseltolódás ugyanakkor fokozat kérdése. Az idézés megalkotása során az aktuális beszélő az idézésre szánt és az adott diskurzussal, valamint a befogadóval diszkurzív viszonyba kerülve folyamatos döntéseket hoz arról, hogy az eredeti megnyilatkozásából mit, hogyan és milyen mértékben ismételi meg, tesz explicitté, és ezt hogyan teszi elérhetővé. Ezáltal eltérő módon válhat explicitté a saját idéző tevékenységére történő reflektálása, de mindemellett az eredeti megnyilatkozás egy részlete vagy annak propozicionális összegzése az eredeti kontextusában vagy kotextusában funkcionáló jelentéséhez képest módosult, de sokkal inkább az adott diskurzusrészhez igazított, adaptált, aktualizált jelentésben jelenik meg. Mindezzel együtt az újrakonstruált megnyilatkozásban az eredeti diskurzus más részére irányul a figyelem, amellyel a beszélő a diskurzus egy eleméhez fűződő viszonyát tudja megjeleníteni.

Mint a fentiekből is látható, ezen, az 'én'-idézés sajátos eseteiben nemcsak az újrakontextualizáció, hanem az újrakotextualizáció is működésbe léphet. Előbbi esetben az újrakonstruálás során előtérbe kerülő megnyilatkozás interszubjektív ellenőrizhetősége – az önidézés prototipikus eseteihez képest, ahol például ezt a hivatkozás feloldásával meg lehet tenni – nem vagy nem feltétlenül végezhető el. Amennyiben az újrakonstruálás az újrakotextuálás műveletével párosul, akkor az eredeti megnyilatkozás az adott diskurzustérben elérhetővé, sőt jelentésképző

elemmé válik, hiszen ehhez képest értelmezhető a beszélő szándéka, ami miatt az 'én'-idézéssel élt.

Az újra kontextuálás/kotextuálás szükségessé teszi a prototipikus idézés során működő intertextualitás (Genette 1996) újraértelmezését is. Az újrakontextuálás során az intertextualitással vagy annak lehetőségével lehet ezt az idézés-típust jellemezni, előtérbe helyezve azt, hogy a fogalom csupán azt jeleníti meg, hogy elképzelhető egy olyan diskurzus, amelyben a beszélő eredeti megnyilatkozása már elhangzott. Az adott diskurzusban érvényre jutó újrakonstruált megnyilatkozás a prototipikus idézéseket valóban jellemző intertextualitáshoz képest inkább a metatextualitás kategóriájába sorolható, hiszen a beszélő saját megnyilatkozását az értelmezés, az interpretáció műveletének domináns érvényesítésén keresztül, illetve az arra történő reflexiók alkalmazásával teszi hozzáférhetővé (és sosem szó szerint), de körülményeit (pl. lelőhelyét) nem jelöli.

Az újrakontextuálás során viszont az intertextualitás helyett az intratextualitás (l. pl. Kulcsár-Szabó 2005) lép működésbe. Ez azt jelenti, hogy az adott diskurzushelyen egy korábbi, de az adott diskurzustérben elhelyezkedő megnyilatkozásra történik reflexió, az idézés nyelvi tevékenységét megvalósítva. Ebben az esetben az intratextualitás megteremtése által létrehozható a MONDÁS interszjektív ellenőrizhetőségéhez felhasználható kapcsolat. Mindemellett az újrakonstruált megnyilatkozás referenciális értelmezése is az intratextualitás során, tehát az adott diskurzustérben nyer vagy nyerhet referenciális értelmezést.

SZAKIRODALOM

- Csontos Nóra 2012. Az idézés kognitív szemantikai megközelítése. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés*. DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely, ELTE, 195–210.
- Csontos Nóra 2016. Az idézés mint újrakonstruálás. *Jelentés és Nyelvhaznátal* 3: 1–19. <http://www.jeny.szte.hu/jeny-2016-csontosn>.
- Csontos Nóra 2019. Kontextualizáció, konstruálás, idézés. Az idéző adaptív tevékenysége a *mondal* alkotott idézésekben. In: Laczkó Krisztina–Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. ELTE Eötvös Collegium, Budapest, 113–36.
- Genette, Gérard 1972. *Figures I–III*. Le Seuil, Paris.
- Genette, Gérard 1980. *Narrative Discours: An Essay in Methode*. Ithaca: Cornell University.
- Genette, Gérard 1996. Transztextualitás. *Helikon* 1–2: 82–90.
- Imrényi András 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 664–760.
- Kugler Nóra 2017. Az összetett mondat. In: Tolcsvai nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 806–97.
- Kulcsár Szabó Zoltán 2005. Ismétlés, intratextualitás, inskripció. *Alföld* 56/10: 54–77.
- Langacker, Roland W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 85–112.
- Tátrai Szilárd 2002. *Az 'én' az elbeszélésben*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Kiadó, Budapest.

- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 899–1058.
- Tátrai Szilárd – Csontos Nóra 2009. Perspectivization and modes of quoting in hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 56 (4): 441–68.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 207–466.
- Verschueren, Jeff 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London, New York, Sydney, Auckland.

FORRÁSOK

MNSz2. = *Magyar Nemzeti Szövegtár 2*. <http://clara.nyttud.hu/mnsz2-dev> (2019. 01. 12.)

<i>Csontos Nóra</i>	<i>Dér Csilla Ilona</i>	<i>Furkó Péter</i>
egyetemi adjunktus	habil. egyetemi docens	habil. egyetemi docens
KRE BTK	KRE BTK	KRE BTK

SUMMARY

Csontos, Nóra – Dér, Csilla Ilona – Furkó, Péter

Citation, self-citation, citation from ego: The role of *mondom* ‘I say’ in marking citation

By combining the perspectives of functional cognitive semantics and pragmatics, the study examines the construal of SAYING in relation to the linguistic activity of reporting. In particular, it deals with cases in which speakers’ reflection on their own speech activity can be interpreted as self-citation or, due to the use of the possible realizations of ‘ego’, as ‘citation from ego’. The study focuses on analysing constructs formed by MONDOM ‘I say’ when they are considered as citations from ego, as well as on how the linguistic activity of reporting changes in the course of reports made in the first person singular.

Keywords: construal, citation, self-citation, cognitive linguistics, pragmatic approach.